

MIRIAM RASCH

SÚRLÓDÁS

Fordította Zákányi Viktor

MIRIAM RASCH

SÚRLÓDÁS

Étika a dataizmus korában

TYPOTEX

A könyv megjelenését a könyvkiadói program keretében a Nemzeti Kulturális Alap,
valamint a Dutch Foundation for Literature támogatta.

Nemzeti Kulturális Alap

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Fricitie. Ethiek in tijden van dataïsme

© 2020 Miriam Rasch. Originally published with De Bezige Bij, Amsterdam.

Hungarian translation © Zákányi Viktor, 2022

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2022

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 183 6

Kedves Olvasó!

Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!

Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu

és a [facebook.com/typotexkiado](https://www.facebook.com/typotexkiado) oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó

Alapította Votisky Zsuzsa, 1989

A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók

és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Németh Kinga

Felelős szerkesztő: Szabó Mihály

Tördelés: Bödecs László

Borítóterv: Somogyi Péter

Nyomta és kötötte: Generál Nyomda Kft., Szeged

Felelős vezető: Hunya Ágnes

TARTALOM

Vihar és csend: bevezetés	9
A dataizmus prófétái	23
A kudarc	45
Dezautomata	69
Digitális sablon	75
Emberek létrehozása	95
A Más	123
Az ötödik negyed	155
Csend és vihar: utószó	179
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	186
<i>Források jegyzéke</i>	187
<i>Jegyzetek</i>	201

...reality is usually just someone else's tired explanation.

Sara Ahmed (2017)

Ha mindenki összefog, hogy megkönnyítsünk mindent, ahogy csak lehet, mindössze egy veszély marad, nevezetesen az, hogy minden olyan kellemes lesz, hogy túl könnyűvé válik; egy hiány marad csak – akár érezzük, akár nem –, a nehézség hiánya. Az emberiség iránti szeretetemből, a szerény helyzetem okozta kétségbeesésemből, mivel semmit nem értem el, és nincs semmi, amit könnyebbé tehetnék annál, mint amilyen, őszinte érdeklődésből azok iránt, akik mindent megkönnyítenek, megértettem, hogy ez az én feladatomból: nehézséget okozni – mindenhol.

Søren Kierkegaard / Johannes Climacus (1846)

VIHAR ÉS CSEND: BEVEZETÉS

NYUGTON ÜLNI – TALÁN CSAK ENNYI MARADT.

Amint megmozdulok, készülékek, alkalmazások és algoritmusok kezdenek halkán duruzsolni. Úgy tűnik, termelek: adatokat.

Az adattermeléshez mozgás szükséges, lehetőleg minél több. Nincs hozzá kedvem, inkább kihagynám. Úgyhogy csak ülök a díványon, és nézek ki az ablakon. Mintegy hatvan kilogramm mozdulatlan *opt-out*.

Az utcán, valamivel távolabb, térfigyelő kamera működik. Hogy az önkormányzaté, egy lakóé vagy a lakásszövetkezeté, nem tudom. Egy bejárati ajtót figyel titokban. A tér túloldalán, az iskola előtt méltóságteljesen függ egy nagyobb, fehér kamera – azzal a nyilvánvaló céllal, hogy észrevegyék.

Csendes utcában lakom, de naponta legalább egyszer elhajt itt egy rendőrségi kisbusz. Veszélyesnek ítélték minket? Vörösen villog valahol az irányítószámunk? Már a város is *okos*: magától tudja, mi jó neki.

Az adatok a mozgás környezetében tenyésznek, a nyüzsgés központjaiban csomósodnak: utak mentén, állomásokon, repülőtereken. Arcfelismerés, mozdulatok értelmezése – ideges, támadó, veszélytelen –, lenyomozott és lehallgatott telefonvonalak. Ha kilépek az utcára, nem menekülhetek: engem is az adatok nyelvére fordítanak, testemmel-lelkemmel részt veszek a *datafikáció* gépezetében. Ha nem akarom, vissza kell térnem a lakásba.

ITT, A LAKÁSON BELÜL ÉSZREVÉTELLEN LEHETEK. Nincsenek érzékelők vagy okosalkalmazások: sem a termosztátban, sem a világítás részeként, sem máshol. Ha kimegyek a mosdóba, legfeljebb a szomszédaim hallják, ha lehúrom a vécét.

De nem állom meg, hogy magammal vigyem a telefont. Szeretem ezt a kis digitális ölebet, pedig tudom, hogy nem bízhatok meg benne. Hiába ülök mozdulatlanul, a telefonom elárul. Akkor is, ha nem használom, ha a hüvelykujjam nem csúszik végig szinte magától újra és újra a kijelzőn – a telefonom tudja, hol vagyok, és azt is, hogy kivel. A készülékeink akkor is beszélnek egymással, ha mi hallgatunk. Ismeretleneknek jelentenek rólunk.

Amint megnyitok egy alkalmazást, a túloldalon követőprogramok valóságos csokra nyílik meg. Apró porszívóként szippantanak magukba minden útjukba kerülő információmorzsát. Az ICSI Haystack Panopticon nevű online alkalmazás feltünteti az összes olyan követőprogramot, amely része a Google Play Store alkalmazásainak.* A Tinder nevű alkalmazás részeként például négy keresőprogram jegyzi meg, milyen gyakran és mennyi ideig használjuk, milyen egyéb applikációk vannak a telefonunkon, kik szerepelnek a névjegyzékünkben és így tovább. Ez a négy nem is tűnik soknak, de az egyik, a Crashlytics a világ összes alkalmazásának 25 százalékában megtalálható. Tehát a Crashlytics mögött álló vállalat, amely mellel a Google birtokában van, könnyedén egymáshoz rendelheti az összes alkalmazása összes felhasználójának adatait. Ugyancsak a Tinder része a Facebook saját követőprogramja. A Facebook vastag szárán pedig annyi virág nyílik, hogy meg sem különböztethetőek egymástól.

Az ilyen adatgyűjtések és -elemzések gyakran csak olyan összetett vizualizációkkal ábrázolhatók, ahol az egyes alkotórészek már nem különíthetők el egymástól. Ha viszont belenagyítunk a részletekbe, elveszítjük az áttekintést. Emiatt megragadhatatlan marad az egész, ami

* A szövegben említett forrásokra rövid formában utalunk a könyv végén található *Jegyzetek*ben. A művek teljes hivatkozását a *Források jegyzéke* tartalmazza, melyben a szöveget kiegészítő további források is megtalálhatóak.

Timothy Morton *hyperobjecjt*ét idézi: az egyik fele az orrunk előtt van, a másik a világ végén, miközben a múltból zakatol a jövő felé: összetett és nyúlós.¹

Az állandó oda-vissza zoomolás, amit egy ilyen vizualizáció megkövetel, a tartalommal is összefügg. Voltaképpen az adatelemzés sem más, mint konstans váltakozás két véglet között: az egyik a mintázatokot kirajzoló távoli nézet, a másik a mintázatokot adó egyes adatokra fókuszált tekintet.

MEGPRÓBÁLOM ADATOKBÓL ELKÉSZÍTENI A SZELFIMET: AZOKBÓL A NYOMOKBÓL, AMELYEKET AZ ONLINE TÉRBE HAGYTAM MAGAM UTÁN. De ha önmagamra fókuszálok, semmitmondó részleteket találok. A felismerés („igen, ez én vagyok”) vagy a döbbenet („atyaég, ez én vagyok”) helyett idegenséget áraszt ez az adatkép.

A Facebook-oldalam (már töröltem) romjain képek mozaikja fogad: ezekben ölt testet az a huszonnégy kategória, amellyel a vállalat elad engem a hirdetőinek. A profilomról árulkodó első mozaikdarab a Lowlands fesztiválról tudósít. A további mozaikdarabok az alábbi címkéket viselik: filozófus, könyvesbolt, állatok. Aztán: vidámpark, csomó, filmtekercs.

Vidámpark, csomó, filmtekercs?

A három kategória, amely így együtt egynyolcadát teszi ki annak, aki elvileg én lennék, szürreális portrét vetít elém: mintha a hajam hullámvasútként csavarodna a nyakam köré, a két szemem helyén egy-egy csomó, az ajkam pedig fényt kapott filmtekercs. Mintha bolondnak néznének, vagy legalábbis nem vennének komolyan. A portrém a legjobb esetben csak vicces, de inkább minden inspirációtól mentes.

Valószínűleg ahhoz a profilhoz sincs sok köze, amit valahol máshol tárol rólam a Facebook. Köztudott, hogy a potenciális ügyfeleket vagy a szavazókorúakat kereső hirdetők számtalan kategória alapján válogathatnak az adatprofilok között, és az én profilom is megvan valahol, sőt frissül azóta is, hogy felmondtam a Facebook-fiókomat – nem utolsósorban más felhasználók alapján: akik nem törölték a fiókjukat, vagy nem törölték le az alkalmazást.

Az egyik kiirthatatlan városi legenda arra keresi a választ, hogy vajon az okostelefonjaink lehallgatnak-e minket.² Helyesebben: hogy a Facebookhoz vagy a Google-hoz hasonló vállalatok figyelik-e a telefonunk vagy a tabletünk mikrofonján keresztül, mi hangzik el a környezetünkben – annak érdekében, hogy még célzottabb, még inkább személyre szabott hirdetések érhessenek el minket. Például egyszer csak olyan gyártók vagy termékek hirdetései jelennek meg előttünk, amelyekről egészen a mai napig nem hallottunk, nem is gondoltunk rájuk, de épp pár perce beszélt róluk valaki a környezetünkben. Nem kételkedem abban, hogy ez lehetséges – amint hozzáférést adunk a Facebooknak vagy a Facebook-leányvállalat Instagramnak a készülékünk mikrofonjához. Bármikor rögzíthetik a hangokat, és igazán nem nagy munka értelmezni és kiszűrni az elhangzottakból a hirdetőik számára fontosabb kifejezéseket: gyártók vagy termékek neveit, vagy az olyan kifejezéseket, mint pl. „várandós” vagy „háziállat”.

Igyekezhetünk, ahogy csak tudunk – távol tarthatjuk magunkat a telefonoktól és minden olyan készüléktől, amely akkor is buzgón figyel, ha nem kértük erre –, de így legfeljebb mások készülékei és alkalmazásai fognak elárulni minket. Úgyhogy: nyugton ülni, és nem megszólalni.

NEM ÉN VAGYOK AZ EGYETLEN, AKI BEZÁRVA ÉRZI MAGÁT. A technológiaszektor szabályozását egyre hangosabb hangok követelik. A digitalizációra és a datafikációra már morális kérdésként is tekintenek, amit etikai bizottságoknak kellene vizsgálniuk: elszámolhatóság, személyes felelősségtudat, transzparencia, tudatos médiafogyasztás. Már maga a szektor is önmaga szabályozását követeli. De az etika iránti igény egyelőre csak növeli a kaoszt. Millióféle érdek, nézőpont és szereplő kapcsolódik egy-egy tájhoz, városhoz, utcához, nemzeti és nemzetközi politikához, környezethez, identitáshoz – mint egy áttekinthetetlen hyperobject –, és vonja be sűrű köddel a tulajdonképpeni kérdéseket. Milyen értékeket kellene szem előtt tartani a technológia helyes felhasználásakor? Min alapulnak a szabályok, és ki határozza meg őket? Egyáltalán: milyen problémákat kellene megoldanunk? Ehhez hasonló

alapvető kérdésekről terelik el a figyelmet az ügyféladatok kezelésével kapcsolatos (jogos) felháborodások és botrányok, amikor sokadjára szivárognak ki vásárlói vagy kormányzati adatok, vagy amikor olyan automatizált döntési mechanizmusokra derül fény, amelyek sokak életét lehetetlenítik el.

Míndeközben az etikával csak a szavak szintjén foglalkoznak. Amikor a Facebook-vezér Mark Zuckerberg azt állítja, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága, a személyes adatok védelme vagy az adatok megőrzése kapcsán globális szabályozásra van szükség, akkor én elsősorban azt hallom ki a szavaiból, hogy nagyon szeretné, ha egyszer végre nem ő lenne a mumus.³ Jogos aggodalmakról, felelősségről, a működésük módosításáról valamiért sosincs szó.

Vagy vegyük a nagy sietve létrehozott etikai bizottságokat.

A Google által beharangozott etikai testület, amely a vállalat mesterséges intelligenciával (AI) foglalkozó programját lett volna hivatott felügyelni, egy hét után feloszlott a leendő tagok közötti konfliktusok miatt.⁴ Ez akár vicces is lehetne, ha nem lenne ennyire szomorú. Ráadásul már a testület korai feloszlata előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a tagjainak amúgy sem lett volna komoly befolyása. Hogyan felügyelhetné egy néhány emberből álló testület évente egy-két tanácskozással és jelentések megfogalmazásával azokat a gigantikus folyamatokat, amelyeken több ezer ember dolgozik? Egy ilyen etikai testület útmutatása falra hányt borsó lehet csak. Annyi bizonyos, hogy a Google mesterségesintelligencia-programját ez sem fogja hátráltatni.

Már csak azért sem lehetséges valódi diskurzus a témában, mert bizonyos értékek és normák már most szilárdan be vannak betonozva. Ezek pedig a *dataizmus* értékei és normái: minden, ami létezik, lefordítható az adatok nyelvére, a világ pedig ennek köszönhetően a megfelelő irányba halad. Ennek a tannak megvannak a maga hittételei: minél több adat, annál jobb, az adatok semlegesek, továbbá számtalan jelenséget kell még adatosítanunk. A jövőt képtelenség hátráltatni, elkerülhetetlen a teljes *datafikáció*. És bár lehetnek fenntartásaink az adataink védelmével vagy az emberek befolyásolásával kapcsolatban, úgy tűnik, nincs más választásunk: mi is engedelmesen fokozzuk az

adattermelésünket ugyanúgy, ahogy a környezetvédelmi aggodalmaink ellenére egyre többször ülünk repülőgépre.

A dataizmus magától értetődőnek tartott meggyőződései gátat szabnak a valódi etikai reflexiónak. Pedig már a magától értetődő voltuk kellő indok lenne arra, hogy megkérdőjelezzük a hasonló meggyőződéseket. Tulajdonképpen a személyes adataimmal kapcsolatos aggályaim vagy a transzparencia hiánya csak részben felelősek azért az elidegenedésért, amit akkor érzek, ha adatokból próbálok elkészíteni a szelfimet. Az is szerepet játszik, hogy irtózom a gondolattól, hogy egy ember leírható volna egy ilyen mozaik segítségével, hogy épp olyan megjósolhatóan, mechanikusan működne, mint a számítógép, amely leképezi őt; irtózom a tudásba és a racionalizációba vetett megingathatatlan hittől, és a belőle fakadó redukcionálizmustól. A datafikáció folyamatában elvész az, aki én vagyok, és mintha ez senkit nem zavarna. Mintha olcsó áldozat volnék a dataizmus oltárán.

NEM KÖNNYŰ ÖSSZEFOGLALNI, MIRŐL IS SZÓL EZ A KÖNYV. Etikai vizsgálódásokról számol be a mindenütt jelen lévő adatok világában. Milyen világgépet feltételez, milyen feszültségeket teremt egy ilyen világ? Hogyan érthető meg, mit tesznek az adatok, és vannak-e alternatívái az ember és a világ elkerülhetetlennek mutatkozó adatosításának?

Hamar megértettem, hogy ez az utóbbi kérdés nem válaszolható meg anélkül, hogy magam is hasonló alternatívákat alkalmaznék a vizsgálódásaim során. Ezért talán nem csak vizsgálódásról szól ez a könyv, inkább egy olyan kísérletről, ahol az írással egy időben gyakorlatba is ültetem a gondolatokat. Mint egy séta, amelynek során különböző mellékösvényekre térünk, hogy végül visszatérjünk a kiindulópontra – amely eddigre egészen másképp fest –, de az is lehet, hogy olyan távol kerülünk a kijelölt úttól, hogy egy egészen másik helyről kell visszatálnunk.

Először közelebből is megvizsgáljuk, mik az adatok, hogyan működnek, milyen erőket tulajdonítanak nekik: *A dataizmus profétái* című fejezet a dataizmusnak nevezett hit mögöttes hipotéziseit vizsgálja. Ezek a tanok jól körülírt morális feltételezésekre épülnek. Ezeket

A kudarc című fejezetben explicit etikai keretbe ágyazom, felmutatva néhány alternatív megközelítést, melyek a *Dezautomata* rövid fejezetében kelnek életre. Ezután a múlt felé vesszük az irányt: míg a *Digitális sablon* a filozófiai, addig az *Emberek létrehozása* című fejezet a dataizmus statisztikai családfáját rajzolja fel. Az utolsó két fejezetben – *A Más* és *Az ötödik negyed* – az emberiséget és a földgolyót kettészelő törésvonalakat követve a nyelv és a dolgok legtávolabbi zugaiba vezet az út, míg végül visszatérünk az „itt és most”-ba. Valóban ennyi marad csak: nyugton ülni, és nem megszólalni?

Távolabbról szemelve nagyjából ez a könyv szerkezete. Ez a szerkezet azonban több sarokvas körül forog. Az egyik ilyen a fordítás fogalma. A datafikáció a dolgok adatokká és számokká történő fordítását jelenti. Ebből következően van mit tanulnunk ettől eltérő, például szépirodalmi fordításokkal kapcsolatos gondolatokból is. Lehetséges százszor is lefordítani egy verset anélkül, hogy kész lennénk a feladattal. Az irodalommal való összehasonlítás indított arra, hogy jobban megvizsgáljam a *dezautomatizációt*, amely szintén fontos sarokvasa a könyv szerkezetének. A dezautomatizáció az a mód, ahogy a művészet újnak mutatja a világot; szétfeszíti az automatikus érzékelés kereteit, és ezzel az „elidegenítéssel” segít újra megtapasztalni a világot. Vajon az a fajta elidegenedés, ami az adatok világában tör ránk, szintén értelmezhető dezautomatizációként? Hogyan lehetséges a (technológiai) automatizációt gyümölcöző módon dezautomatizálni? A *Dezautomata* című fejezet ebben kíván utat mutatni.

Jobban megnézve, miután útra keltünk, töredezettnek tűnhet a könyv felépítése, mintha nem is építkezés, hanem a bontás vezérelné; mintha nem A-ból B-be tartana, hanem bújócskázna egy-egy olyan fa mögé rejtőzve, amelytől – ahogy a közmondás tartja – nem látjuk az erdőt. Pedig a fák: maga az erdő.

Ez a könyv maga is meghatározott keretek szétfeszítésére vállalkozik; a téma épp e keretek lebontásának szükségszerűsége, anélkül hogy homályos vagy elrugaszkodott szólalomba vagy kioktató panaszkodásba fúlnánk. Ebben az értelemben ez a könyv formájában és tartalmában a diskurzus ellen érvel. Antidiskurzus, amely azonban közölni

próbál, és hiszi, hogy rengeteg közölnivalónk van, akkor is, ha épp adatok rendszerei kötnek minket gúzsba. Kísérlet arra, hogy súrlódást keltsen a gépezetben.

A SÚRLÓDÁS KULCSFOGALOM: SEGÍT MEGÉRTENI A DATAIZMUS FIXÁCIÓIT. UGYANIS ÉPP A SÚRLÓDÁS AZ, AMIT A TECHNOLOGIA SEGÍTSÉGÉVEL SZÁMÚZNI PRÓBÁLNAK. A súrlódás ellentart az adattermelő mozgásnak, azoknak az adatoknak, amelyek előre jelezhetővé teszik a világot. A dataizmus épp annak köszönheti tekintélyét, hogy képes előrejelzéseket tenni: a jövőbe tekint, egy olyan jövőbe, amely alig tartogat meglepetést – amíg a tekintetét nem zavarja semmi. Ha túl sok súrlódással szembesülök, például a városban vagy az applikációk használatakor az interneten, ha nehéz használnom az okosórát, az okostermosztátomat vagy az otthoni világítást szabályozó appomat: én magam is képen kívül kerülök, elhalványodik a profilom. Nem véletlen, hogy a súrlódásmentes, seamless design már a kilencvenes évek óta a hardver- és szoftverfejlesztések fő ideája, és egyben a dataizmus egyik legfontosabb dogmája.

Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a súrlódás *teljes* számúzése a mozdulatlansággal, az adatgyűjtő mechanizmusok leállításával volna egyenlő. A mozgás *maga is* súrlódás. A dataizmus előrevetíti önnön árnyékát, hiszen kezdeti súrlódás nélkül, eddig ismeretlen működés vagy viselkedés nélkül képtelenség adatot gyűjteni. Paradox képet tár eléink a történelem dataista vége: ha mindent adatosítottunk, ha számúztunk minden súrlódást, és minden egyes mozgás jól bejárt utakat követ – megáll a világ. A teljesen megjósolható jövő nem jövő, hanem folyamatos jelen.

Byung-Chul Han *A szép megmentése* című könyvében a *simaság* fogalmával jellemzi a súrlódásmentesség iránti vágyat. Társadalmi kor-szellemnek tartja a digitális technológiák minden súrlódás felszámolására irányuló törekvését. Nem csak a minél több adat gyűjtéséről van szó; a „simaság” a pozitívizmus igézetében élő társadalomra mutat rá. „A sima nem sért. Ellenállást sem képez. *Lájkot* követel. A sima tárgy elpusztítja ellentettjét. Minden negativitás kiküszöbölve” – írja.

Más szóval a súrlódásmentesség a legkisebb ellenállás útjának kidolgozott dizájnjaként is értelmezhető. De egy ilyen út csak zsákutcába torkollhat, nem igaz? Az, hogy tétlenül ülök a díványon, tűnhet végső megadásnak, mintha kiszolgáltattám magam a teljes előrejelezhetőségnek, mintha minden súrlódást simává csiszoltak volna, de a testem így is gondolatoknak ad otthont, belső turbulenciának. Talán épp ezek jelentik a legnagyobb súrlódást. Nem vagyok hajlandó elismerni, hogy ez a turbulencia adatokká változtatható, hogy megjósolható vagy ellenőrzés alá vonható volna. Hiszen mi megy végbe a fejemben? Senki nem tudja. Kivételes dolog: *senki nem tudja*. Még én sem.

A kétértelműség erkölcsében Simone de Beauvoir egzisztencialista filozófus azt írja, hogy az etika alapját a súrlódás képezi – akár a benső, akár az ember és világ közötti súrlódásról van szó. Önmaga és a világ viszonyát egy vándor és egy behavazott táj viszonyához hasonlítja. A kettő között áthidalhatatlan a távolság. „Nem tudom magamévá tenni a hómezőt, amelyen siklok. Idegen, tilos marad.” Vágyhatunk ugyan arra, hogy a környezetünkkel való kapcsolatunk minden küszködéstől mentes legyen, sőt arra is, hogy eggyé olvadjunk vele, írja de Beauvoir, de ez nem adatik meg nekünk. „Szeretnék az a táj lenni, amelyet szemlélek, szeretném, hogy ez az ég, ez a nyugalmas víz bennem gondolja magát, hogy bennem fejezzék ki magukat hús és vér gyanánt – de ugyanakkor distanciában maradok tőlük.” Ez viszont nem baj, sőt. Éppen „e distancia által létezik velem szemben az ég és víz”.

A távolság a súrlódás egyik forrása. De ez a távolság termékeny: a súrlódás jellemezte kapcsolat talán kockázatos, és minden irányításra utaló gondolatot (mint például a megjósolhatóságé) illúzióként leplez le, de, teszi hozzá de Beauvoir, ez inkább győzelem, mint veszteség. Nemcsak kín, de öröm is. Olyan ambiguitás, ami egy pozitívizmus ígézetében élő társadalomban elképzelhetetlen.

A súrlódás elválaszthatatlan a „kétértelműség erkölcsétől”. Ezért remek fogalom ahhoz, hogy etikáról és dataizmusról töprengjünk. Ha a súrlódás ilyen közel áll az etikához, akkor a súrlódás felszámolására tett törekvések etikai kérdéseket is felvetnek. Így az előttem elterülő

táj, amelyet kamerák és érzékelők kötnek össze a saját képernyőfüggéssel, valójában síkos jégpáncél. Amint rálépek, elesem.

Egy olyan jövő helyett, ahol nagy valószínűséggel minden előre kiszámítható, ahol semmi meglepetés nem ér minket, szívesebben képezek el egy olyat, amely nyílt térként terül el minden irányba: hátrafelé és befelé is. A dombok, tavak, erdők és hegyek, amelyek a horizont mögött bújnak meg, láthatatlanok mindenki előtt.

A SÚRLÓDÁS LÁZADÁST IS JELENT. Befoghatom a számat, hogy elkerüljem a lehallgatás kockázatát, de a szavak szabadulni akarnak, utat keresnek maguknak. A tehetetlen testen belül tombol az ellenállás.

Kris Pint kultúrfilozófus a *De wilde tuin van de verbeelding* című esszéjében a képzelet ellenállásáról ír, ami az uralkodó ember- és világkép magától értetődősége ellen feszül, és új tájat fest körénk. Jóllehet ezt a fajta ellenállást gyakran térítik el és édesgetik álomba különböző szerekkel, reklámokkal vagy épp alkalmazások értesítéseivel, mégsem olyan könnyű korlátok közé szorítani. Éppen a hallgatás, a kétely és a belső, kavargó folyamatok képesek elindítani a képzelet ellenállását, írja Pint. De nem maradhatunk ennyiben. A csend végső soron nem kielégítő.

Merre tarthat a belső turbulencia? Hogyan juthat szóhoz a lázadó képzelet? Történetekre és stratégiákra van szükségünk, hogy tudatosabban, szabadabban navigálhassunk ebben az adattermő tájban, amelynek magunk is részei vagyunk. Ha a világot és benne minket is az adatok nyelvére fordítanak, léteznie kell egy másik nyelvnek, amelyet szembezegezhetünk ezzel. Egy nyelv, amely nem csak a miénk; amelyet megoszthatunk, amely nem elzár másoktól, hanem kitörni segít.

Hasonló küldetésre vállalkozik Marjan Slob a *Hersenbeest* című könyvében, ahol az agyról szóló tudományos diskurzus hermeneutikai elemzését nyújtja. Leírja, hogyan nyomja el az agy mai, népszerű képzete a „régii nyelvet”, tömören szólva a szellemtudományok nyelvét. Csakhogy az agytudomány, írja Slob, „profilokat nyújt, nem portrékat”. Ugyanez érvényes az adatokká alakításra is, jóllehet az nemcsak az agyba fúrja bele magát, hanem az egész világba.

Ahol a régi nyelvet érzéketlen felvételek helyettesítik, ott számtalan lehetősége vész el annak, hogy elgondolkodjunk magunkról, hogy formát adjunk az életünknek, állítja Slob. A CT- és egyéb felvételek sosem lesznek képesek feltérképezni a gazdag, változatos belső világot; valószínűbb, hogy olyasvalamibe torkollnak inkább, „mintha térképen kellene ábrázolnunk az élményeinket ahhoz, hogy átélhessük őket”.

Térjünk vissza a régi nyelvhez? Ez számomra épp ennyire kudarca ítéltnek tűnik. Kié volt ez a nyelv? A tudósoké, a férfiaké? A Nyugaté? Nem lehet, hogy *más* nyelveket kellene tanulmányoznunk? Olyanokat, amelyek bár szintén valamilyen – szellemtudományi vagy egyéb – hagyományba ágyazódnak, de ma is alkalmazható eszközöket nyújtanak nekünk. Nyelveket, amelyek révén itt és most elgondolkodhatunk magunkról, amelyek történetei szembeállíthatók a profilok nyelvével.

Slob a profilok nyelveként nevezi meg az agytudományt, tehát annak nyelvi ismertetőjegyeit hangsúlyozza – ez pedig minden számfétise ellenére a dataizmusra is igaz –, ezzel pedig olyan utat nyit meg, amely nemcsak régi, de akár új nyelvek felé is vezethet minket. Herta Müllert idézi ezzel kapcsolatban: „A nyelv soha és sehol nem volt apolitikus – írja. – Újra és újra fülelnünk kell, hogy megtudjuk, mit forral.” Tetszik a kérdés: mit tervez, mire készül a nyelv, amelyet beszélsz?

A nyelv nem semleges. Ezért mondja Ishion Hutchinson jamaicai költő, hogy a számára adott nyelvet – az angol uralkodók nyelvét – meg kell hódítania ahhoz, hogy ismét feltalálhassa. Célja, hogy „sose legyenek passzív, sose tekintsem adottnak ezt a nyelvet, amelyet meg kell törnöm, be kell törnöm”. Egy olyan történelemről beszél, amely tőlem távol, századok óta zajlik, és intenzitását, erőszakosságát szerencsére nem ismerhetem. Mégis megérintenek és megszólítanak Hutchinson sorai. Megszólítja bennem a néma, mégis morajló tehetetlenséget. Betörni, megtörni a nyelvet, a törmelékeiből pedig új történetet írni – nem ezt kell tennünk az adatok nyelvével?

Az adatokat magukba szippantó eszközök még a csillagokat is magukhoz ragadnák az égről. Ezekről a csillagokról meséli Hutchinson, hogy Julius Caesar rájuk nézett, és így szólt: „bármiert is legyenek itt, az enyémek...” Ellent kell mondanunk ennek a prédára éhes császárnak,

írja Hutchinson, ellent kell mondanunk a birtoklásnak, amely még az égről is magának követeli a csillagokat. Vagy Ta-Nehisi Coates szavait idézve, aki a *Between The World and Me* című könyvében azt írja: az ehhez hasonló igények logikáját kell megkérdőjeleznünk. Ahelyett, hogy a fennálló renden belül próbálnánk megváltoztatni valamit, magát a rendet kell megkérdőjeleznünk. Csakis így lehet képes az új megszabadulni attól, ami ellen küzdeni próbál.

Coates Álomnak nevezi azt, ami ellen küzd: a fehér amerikaiak által dédelgetett illúzió ez, mely szerint igazságos és jó világban élnek, és magától értetődik, hogy mindenki ehhez a világhoz akar tartozni. Az Álom igazolja az általuk elfoglalt pozíciókat, ugyanakkor elhalványít minden alternatív elképzelést. Az Álom, írja Coates, „ellensége minden művészetnek, minden töprengésnek és minden őszinte írásnak”. Az ellenségeskedés azonban hozzátartozik minden álomhoz. A reaktív álmok ugyanazokkal a zavarokkal küzdenének, mint az Álom, amelynek a helyébe lépnének. Nem maradt más: vissza kell térni a kezdetekhez, és meg kell próbálni valami mást felépíteni.

NEM SZÜKSÉGES NULLÁRÓL INDULNUNK. Vannak olyan tapasztalatok és koncepciók, amelyekből tanulhatunk, nem kell egyedül nekivágnunk az ismeretlen vidékeknek. Vannak mások, akik velünk tarthatnak (ahogy állatok, természeti jelenségek is, sőt maga a technológia is); vannak közöttük jó szándékú lelkek a múltból, másokkal viszont hadakoznunk kell a közös világunkban. Ők mind-mind megmutathatják, mi az, ami lehetséges.

Ebben a könyvben többüknek is a nyomába eredek. *Dezautomatának* nevezem őket. Ők azok, akik megtagadták, hogy automataként zakatoljanak előre. Akik megtiszteltetésnek veszik, ha homokot szórhatnak az olajozott gépezet fogaskerekei közé, akik többé-kevésbé nyíltan élvezik a zavart, a súrlódást. Nem céljuk, hogy fájdalmat okozzanak, vagy konkurenciaharcban semlegesítsék az ellenfelet; a céljuk új terek létrehozása, a kiszámíthatatlanság ünneplése, a belső világ megőrzése – nemcsak önmaguké, de mások világáé is.

Kevert nép a dezautomaták közössége; vannak közöttük örültek, akiknek a családfája egészen a szent örültekig visszavezethető, köz-

jük tartoznak a dada elszánt filozófusai és költői is, és ide tartoznak az ünneprontók, a sehova nem tartozók, a mindenhonnan kilépők is. Erőfeszítés szükséges, ha meg akarjuk érteni őket, és van, hogy így sem sikerül, de a kinyújtott kezük félreérthetetlen invitálás. Nem szükséges, hogy mi magunk is dezautomatákká váljunk, elég lehet, ha a társaságukban lehetünk, ha a közelünkben tudhatjuk őket.⁵ Ezért követem őket, akkor is, ha nem mindig tudom, merre vezetnek, vagy képesek-e tartani a lépést. Lehet, hogy egyik-másik elátkozott prófétának, léhűtőnek vagy legyőzhetetlen ellenfélnek bizonyul, de utat mutatnak a dataizmus egy lehetséges etikája felé.